

Zuzanna BIAŁAS

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu  
ORCID: 0009-0007-5010-2792

Jacek KUBIAK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu  
ORCID: 0000-0002-8156-0418

Beata UŻAROWSKA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu  
ORCID: 0000-0002-4943-127X

## Poznańskie Archiwum Historii Mówionej jako ośrodek dokumentowania i upamiętniania pamięci lokalnej

**Streszczenie:** Artykuł przedstawia działalność Poznańskiego Archiwum Historii Mówionej jako instytucji gromadzącej, opracowującej i udostępniającej relacje świadków historii związanych z Poznaniem i Wielkopolską. Celem artykułu jest ukazanie PAHM jako lokalnego aktora pamięci, który poprzez dokumentowanie doświadczeń grup dotąd słabo obecnych w narracjach oficjalnych współtworzy lokalny wymiar polityki pamięci oraz przyczynia się do instytucjonalizacji pamięci społecznej.

Autorzy ukazują rozwój historii mówionej w Polsce od inicjatyw podejmowanych w okresie późnego PRL, przez działalność Ośrodka KARTA, aż po współczesne projekty dokumentujące pamięć społeczną i lokalną.

W części teoretycznej podkreślono, że historia mówiona stanowi metodę badawczą łączącą elementy historii, antropologii i socjologii, koncentrującą się na indywidualnych doświadczeniach uczestników wydarzeń oraz na emocjonalnym wymiarze pamięci. Jej funkcja ma charakter nie tylko poznawczy, lecz także społeczny, co umożliwia przywracanie głosu grupom i osobom, dotąd pomijanym w oficjalnych narracjach.

Na tle tej refleksji zaprezentowano dorobek Poznańskiego Archiwum Historii Mówionej. Dokumentuje on losy mieszkańców regionu, tworząc zasób ponad 400 relacji wideo. Omówiono dzieje "historii mówionej" Poznania i najważniejsze kolekcje: nagrania zrealizowane przez Piotra Frydryszka w latach 80., cykl wywiadów z wysiedlonymi Wielkopolanami (projekt „Wypędzeni 1939...”), zbiory PAHM i relacje rodzin ofiar zbrodni katyńskiej, a także materiały poświęcone Lechowi Raczkowi i Teatrowi Ósmego Dnia, czy współczesne tematy takie jak: cykl o poznańskich rzemieślnikach i himalaistach.

Autorzy podkreślają społeczną i wspólnototwórczą funkcję archiwum: zapisywanie dotąd marginalizowanych doświadczeń staje się formą terapii zbiorowej pamięci oraz budowania lokalnej tożsamości. Artykuł ma charakter studium przypadku i wykorzystuje analizę instytucjonalną oraz jakościową analizę wybranych projektów. Pokazuje, że historia mówiona może być narzędziem zarówno badania przeszłości, jak i budowania tożsamości lokalnej.

**Słowa kluczowe:** historia mówiona, pamięć lokalna, Poznańskie Archiwum Historii Mówionej, tożsamość regionalna, relacje świadków historii

---

**H**istoria mówiona (ang. *oral history*) stanowi dziś jedną z najważniejszych metod badań nad współczesnością, łączącą w sobie elementy historii, antropologii i socjologii (Kałwa, 2014, s. 255). Jej istotą jest zapis indywidualnych doświadczeń osób, które były świadkami lub uczestnikami wydarzeń historycznych. W przeciwieństwie do tra-

dycyjnych źródeł pisanych, stawia w centrum żywą relację między badaczem a świadkiem. Historia mówiona opiera się na pamięci ludzkiej – subiektywnej, emocjonalnej i niekiedy fragmentarycznej, ale przez to odsłaniającej wymiary przeszłości niedostępne dla dokumentu archiwalnego (ibidem).

Przedmiotem analizy w niniejszym tekście jest działalność Poznańskiego Archiwum Historii Mówionej (PAHM) prowadzonego w Poznaniu. Celem artykułu jest ukazanie PAHM jako lokalnego aktora pamięci, który poprzez gromadzenie, opracowywanie i upowszechnianie relacji świadków uczestniczy w instytucjonalizacji pamięci społecznej w Poznaniu oraz współtworzy lokalny wymiar polityki pamięci. Problem badawczy można sformułować następująco: Jak PAHM, poprzez selekcję, mediację i upublicznianie relacji, współtworzy lokalną pamięć i politykę pamięci w Poznaniu? Artykuł ma charakter studium przypadku i wykorzystuje podejście instytucjonalne oraz jakościową analizę wybranych kolekcji PAHM. W dalszej części tekstu nacisk położono nie na rekonstrukcję wszystkich działań PAHM, lecz na wyodrębnienie mechanizmów, dzięki którym archiwum działa jak lokalny aktor pamięci (selekcja, mediacja, upublicznianie, edukacja).

Dla osadzenia studium na szerszym tle badawczym w pierwszym kroku należy zarysować ramy teoretyczne pojęć „aktorzy pamięci” i „mediatyzacja przeszłości”. W literaturze aktorzy pamięci to podmioty, które selekcionują, interpretują i upowszechniają określone wersje przeszłości; poprzez zarządzanie zasobem zbiorowych wspomnień współtworzą ramy tożsamości wspólnoty (Wang, 2018; Gusevskaya, Plotnikova, 2020). W nowszych ujęciach wskazuje się, że monopol elit politycznych na kształtowanie pamięci istotnie się skurczył: zmediatyzowana kultura masowa oraz praktyki instytucji kultury i organizacji lokalnych stały się kluczowymi przestrzeniami negocjowania narracji o przeszłości (Zelizer, 1992; Edgerton, Rollins, 2001; Neiger i in., 2011, s. 10; Nijakowski, 2008, s. 46). W tym kontekście podkreśla się rosnącą rolę mediów – telewizji, filmu, prasy – jako kanałów upubliczniania i stabilizowania pamięci zbiorowej, podczas gdy współczesne elity polityczne oddziałują raczej pośrednio (np. poprzez programy nauczania czy produkcję audycji historycznych) (Neiger i in., 2011, s. 10; Nijakowski, 2008, s. 46; Szacka, 2006).

W niniejszym artykule PAHM ujmuje się jako lokalnego aktora pamięci: instytucję, która poprzez gromadzenie, opracowywanie i udostępnianie relacji świadków oraz działania edukacyjne i ekspozycyjne uczestniczy w procesie instytucjonalizacji pamięci społecznej w mieście i współtworzy lokalny wymiar polityki pamięci. Operacyjnie analizuje się, w jaki sposób konkretne praktyki PAHM (kuratorские wybory zbiorów, kategoryzacje tematyczne, formy udostępniania i mediacji – w tym publikacje online, wystawy, projekty edukacyjne) włączają do pamięci publicznej doświadczenia grup dotąd słabiej obecnych w narracjach oficjalnych (m.in. deportowanych Wielkopolan, rodzin katyńskich, środowisk opozycyjnych, twórców kultury). Tak rozumiane pole działania aktora pamięci pozwala ujmować PAHM nie tylko jako archiwum źródeł, lecz jako podmiot, który – w warunkach zmediatyzowanej sfery publicznej – organizuje obieg pamięci na poziomie lokalnym, łącząc wymiar dokumentacyjny z wymiarem wspólnototwórczym (Wang, 2018; Neiger i in., 2011, s. 10; Nijakowski, 2008, s. 46).

Aby możliwe było pełne opisanie tej roli, konieczne jest jednoczesne odwołanie się do pojęcia historii mówionej jako metody i praktyki społecznej. To właśnie przy-

jęty sposób rozumienia *oral history* determinuje, co zostanie uznane za relacje warte zachowania, w jaki sposób są opracowywane oraz jak dalek funkcjonują w obiegu pamięci – a więc bezpośrednio wpływa na zakres i skuteczność działania lokalnego aktora pamięci.

Współczesne rozumienie *oral history* obejmuje znacznie więcej niż tylko technikę badania przeszłości. Paul Thompson, jest jednym z pionierów historii mówionej jako metody badawczej w naukach społecznych wykraczającej poza sferę teoretyczną (Thompson, 1978, s. 6). Badacz mówi, by oddać głos tym, których historia dotąd pozbawiła prawa do mówienia. W jego interpretacji historia mówiona nie tylko wzbogaca bazę źródłową, ale również przekształca tym samym sposób uprawiania historii, co pokazuje, że sprzeciwiał się tradycyjnej wizji historiografii, w założeniu opartej wyłącznie na źródłach pisanych (ibidem). Niestety utrwały one tylko głos elit politycznych i intelektualnych, a marginalizowały doświadczenia zwykłych ludzi, robotników, kobiet, mniejszości bądź ofiar represji.

W refleksji nad historią mówioną niezwykle istotne miejsce zajmuje także koncepcja Alessandra Portello, włoskiego badacza, który nadał tej metodzie wymiar interpretacyjny (Portelli, 2009, s. 21). Portelli podkreśla, że istota historii mówionej nie polega na weryfikacji faktów, lecz na rozumieniu znaczeń, jakie ludzie przypisują własnym wspomnieniom. W jego ujęciu relacja ustna nie jest więc „surowym źródłem”, ale tekstem kulturowym, w którym prawda historyczna miesza się z prawdą emocjonalną i symboliczną (ibidem). Historia mówiona nie jest więc prostym odtworzeniem wydarzeń bądź uzupełnieniem historii pisanej, jest procesem twórczym, każda opowieść stanowi próbę nadania sensu doświadczeniu, natomiast każde nagranie jest wynikiem dialogu między świadkiem a słuchaczem (ibidem). Dzięki włączeniu do badań świadectw osób wykluczonych, marginalizowanych, możliwe staje się uchwycenie historii jako procesu społecznego i doświadczeniowego, zmieniającego perspektywę patrzenia na przeszłość. Przesuwając punkt ciężkości z wydarzeń na ludzkie przeżycia i sposoby ich zapamiętywania (Thompson, 1978, s. 6).

W ujęciu metodologicznym jest to proces obejmujący kilka etapów: zainicjowanie rozmowy, rejestrację, opracowanie, archiwizację i upublicznienie relacji. Dopiero ten pełny cykl pozwala traktować wywiad jako źródło historyczne, nie tylko w sensie treściowym, ale i technicznym. Zapis dźwiękowy lub audiowizualny staje się podstawą dalszej pracy badacza, a jego trwałe przechowanie i udostępnienie nadaje mu status „żywego archiwum” przeszłości (Kierzkowski, 2014, s. 6–8). Historia mówiona nie jest jednak wyłącznie metodą badawczą – stanowi także pewien gest. Jej funkcja ma charakter „ratowniczy”: polega na ocalaniu głosów, jakie nie znalazły miejsca w oficjalnych narracjach historycznych (Filipkowski, 2014, s. 27–30). Dzięki temu *oral history* otwiera przestrzeń dla pamięci indywidualnej, często traumatycznej, lokalnej bądź marginalizowanej. Włącza ją w obręb zbiorowej tożsamości i w tym sensie odgrywa rolę wspólnototwórczą. Daje głos tym, którzy w tradycyjnej historiografii pozostawali niemi, m.in. robotnikom, kobietom, mniejszościom czy świadkom represji. *Oral history* służy nie tylko odtwarzaniu faktów, lecz opisywaniu indywidualnych doświadczeń, jednostkowych emocji i codzienności (Kałwa, 2017, s. 164–167).

W ujęciu praktycznym historia mówiona posługuje się przede wszystkim nagraniem wypowiedzi – audio lub wideo – jako podstawowym nośnikiem świadectwa (Kałwa,

2024, s. 255). To odróżnia ją od tradycyjnie rozumianego źródła pisemnego i zbliża do form dokumentalnych: reportażu radiowego, filmu dokumentalnego, wywiadu telewizyjnego. Zapis audiowizualny pozwala zachować nie tylko treść relacji, lecz także warstwę niewerbalną: emocję, pauzę, zawahanie, akcent, gest, a więc te elementy, które Portelli uznaje za niezbędne do odczytania sensu opowieści. Tym samym *oral history* naturalnie wchodzi w obszar komunikacji medialnej i korzysta z narzędzi właściwych kulturze wizualnej – co sprawia, że jej materiały mogą być dalej przetwarzane, montowane i upubliczniane w formach zrozumiałych dla masowego odbiorcy.

Niezależnie od negatywnych skutków mediatyzacji i komercjalizacji przeszłości nie można ignorować faktu, iż kultura popularna odgrywa ważną rolę w kształtowaniu percepcji historii i pamięci zbiorowej. Badania wskazują, że szczególnie silne oddziaływanie na świadomość historyczną ma film, który może być wykorzystywany zarówno w celach edukacyjnych, propagandowych, jak i rozliczeniowych, co czyni go kluczowym elementem dyskursu historycznego (Gormly, 2001; Leavy, 2005; Woelders, 2007; Ebbrecht, 2007; Wolfrum, 1999, s. 24; Chwedoruk, 2018, s. 294). Siła wyrazu, wizualność i emocjonalność filmu sprawiają, że jest on skutecznym narzędziem przekazywania określonych wersji przeszłości oraz porządkowania pamięci wrażliwej na obrazy. Masowy rezonans często uzyskują filmy fabularne, jednak także filmy dokumentalne – bliższe tradycyjnym ujęciom historii i częściej oparte na świadectwach – potrafią generować szerokie zainteresowanie i inspirować do działań o charakterze historyczno-politycznym (Chwedoruk, 2018, s. 294). Z tej perspektywy archiwa historii mówionej, które utrwalają relacje w formie audiowizualnej i następnie udostępniają je w internecie, mediach czy projektach wystawienniczych, wpisują się w ten sam zmediatyzowany obieg pamięci, przenosząc jednostkowe świadectwa z poziomu archiwum na poziom pamięci publicznej.

Warto sobie jeszcze uświadomić pokrewieństwo metod pracy historii mówionej – mających zastosowanie na polu antropologii, historii czy kulturoznawstwa – z pracą dziennikarską (Borkowski, 2020, s. 54–68). W pewnym sensie reportaż radiowy czy film dokumentalny, zwłaszcza o tematyce historycznej, może być również rodzajem historii mówionej, gdy odwołuje się do przeżyć i obserwacji świadków.

Analizę działalności Poznańskiego Archiwum Historii Mówionej oparto na studium przypadku obejmującym trzy grupy źródeł:

- 1) zarejestrowane relacje audio i wideo (wywiady z lat 1987–1989, kolekcja „Wypędzeni 1939...”, nagrania rodzin katyńskich, relacje środowisk twórczych i miejskich);
- 2) dokumentację projektową i wystawienniczą (opisy projektów, informacje o partnerach, źródłach finansowania, sposobach upubliczniania);
- 3) formy udostępniania online (portal PAHM, media społecznościowe, materiały filmowe).

Zastosowano analizę instytucjonalną (jak archiwum powstaje, z kim współpracuje, jakie ma zasoby) oraz jakościową analizę wybranych projektów, traktując je jako narzędzia włączania nieopowiedzianych dotąd doświadczeń do lokalnej pamięci publicznej. Ujęcie to osadzono w metodzie studium przypadku rozumianej jako empiryczne badanie „przypadku” osadzonego w realnym kontekście, nastawione na procesy i mechanizmy działania, a nie na weryfikację hipotez *ex ante* (Yin, 2015; Stake, 1995). Przyjęto wariant „gaps and holes” – teoria (aktorzy pamięci, historia mówiona) stanowi punkt

wyjścia i jest konfrontowana z danymi w celu uzupełnienia jej o elementy ujawnione w praktyce PAHM (Ridder, 2017). Zastosowano projekt single-case z wbudowanymi jednostkami analizy (np. „Wypędzeni 1939...”, relacje rodzin katyńskich, „Zaułek rzemiosła”, „Himalaiści poznańscy”), z triangulacją źródeł: dokumentacji instytucjonalnej, wywiadów, obserwacji oraz artefaktów medialnych (Tellis, 1997). Taki wybór metody najlepiej odpowiada celowi pracy, bo pozwala prześledzić łańcuch działań i wyjaśnić „jak” oraz „dlaczego” PAHM działa jako lokalny aktor pamięci w warunkach złożonego ekosystemu miejskiego – czego nie dostarczą ani badania sondażowe, ani eksperymenty (Yin, 2015).

Ze względu na rozpiętość tematyczną zasobu konieczne było zastosowanie selekcji analitycznej. Do analizy wybrano projekty reprezentujące odmienne pola pamięci (wojna i okupacja, represje sowieckie, pamięć środowisk twórczych, pamięć miejska) oraz różne sposoby mediacji (wystawa, film, portal). Oznacza to, że przedstawione przykłady mają charakter reprezentatywny, a nie wyczerpujący. Wybór ten miał charakter celowy i służył pokazaniu mechanizmów działania PAHM, a nie pełnej inwentaryzacji jego dorobku. Ujęcie to pozwala zobaczyć PAHM nie tylko jako magazyn świadectw, lecz jako lokalnego aktora pamięci, który poprzez selekcję, opracowanie i mediację treści współtworzy lokalny wymiar polityki pamięci.

Na podstawie wybranego materiału PAHM można wyróżnić kilka powtarzających się kategorii tematycznych: pamięć wojny i okupacji (w tym deportacje z ziem wcielonych), pamięć represji sowieckich i zbrodni katyńskiej, pamięć PRL i środowisk opozycyjnych, pamięć środowisk artystycznych i twórców kultury oraz pamięć miejska związana z biografiami osób ważnych dla Poznania. Wskazanie tych kategorii umożliwia pokazanie, że archiwum nie gromadzi „przypadkowych” relacji, lecz konsekwentnie rozszerza pole pamięci o głosy dotąd słabiej słyszalne. Dla zrozumienia specyfiki PAHM konieczne było odniesienie do ogólnopolskiej dynamiki historii mówionej. Rozwój ten można uporządkować w trzech etapach (Kałwa, 2017, s. 164–167):

- etap I – późny PRL: gromadzenie relacji politycznych i wojennych w warunkach ograniczonej swobody badań; w połowie lat 80. podziemny Ośrodek KARTA rozpoczął systematyczne zbieranie świadectw audio dotyczących m.in. losów Polaków na Wschodzie;
- etap II – po 1989 r.: instytucjonalizacja pamięci społecznej; współpraca Ośrodka KARTA z Domem Spotkań z Historią przyniosła największy w Polsce zasób (ponad 6 tys. wywiadów audio i wideo) oraz wyznaczyła standardy dokumentacyjne;
- etap III – od początku XXI w.: poszerzenie pola badawczego – oral history stała się narzędziem badania codzienności, tożsamości, relacji międzypokoleniowych i przemian społecznych (ibidem).

PAHM wpisuje się w trzeci etap, ale ma też własną tradycję lokalną, sięgającą końca lat 80. XX w. Tym samym PAHM stanowi przykład adaptacji ogólnopolskich wzorców do warunków miejskich: zachowując standardy dokumentacyjne, jednocześnie profiluje zasób pod kątem pamięci lokalnej.

Wielkopolskim pionierem historii oralnej był Piotr Frydryszek. Redaktor w poznańskiej rozgłośni, w latach 1980–1981 przewodniczący zakładowej Solidarności. W stanie wojennym odsunięty od anteny, pracował do 1989 r. w bibliotece Ośrodka Radiowo Telewizyjnego. Potrafił jednak znaleźć ujście swojej zawodowej pasji: we współpracy

z Biblioteką Raczyńskich, kierowaną wówczas przez Janusza Dembskiego, zainicjował zbieranie relacji wideo. W latach 1987–1989, niedługo po tym, jak zaczął działalność na tym polu Ośrodek KARTA, Piotr Frydrysek – wspólnie ze sformowanym przez niego do tego celu sporym zespołem – nagrał blisko 80 relacji wideo, obszernych wywiadów z wybitnymi poznaniakami i Wielkopolanami, np. wywiad z Jerzym Waldorffem (1910–1999), prof. Stanisławem Teisseyrem, artystą plastykiem (1905–1988), Egonem Nagajewskim, pisarzem (1913–2000), profesorem Januszem Pajewskim (1907–2003) czy Sławą Kwaśniewską (1928–2014). Zbiór tych nagrań stanowi dziś bezcenne świadectwo oraz jedno z pierwszych regionalnych archiwów historii mówionej w Polsce. Z punktu widzenia niniejszej analizy istotne jest, że już w tej najstarszej kolekcji widoczny jest świadomy dobór rozmówców z obszaru kultury i życia publicznego, co można odczytywać jako wczesną próbę sformatowania pamięci Poznania wokół elit intelektualnych miasta. Kolekcja z lat 1987–1989 analizowana jest jako wzorzec lokalnej standaryzacji: przyjęcie formatu wideo, współpraca z instytucją pamięci (Biblioteka Raczyńskich) oraz świadome profilowanie doboru rozmówców (kultura, nauka, życie publiczne). Kluczowe są tu cechy „matrycy” dla późniejszych działań PAHM: nośnik, sposób opracowania i założona publiczność.

Kolejna poznańska kolekcja wywiadów filmowych, zaliczana do dorobku lokalnej historii mówionej, powstawała w latach 2007–2015, a więc jeszcze przed formalnym ukształtowaniem się Poznańskiego Archiwum Historii Mówionej. Obejmowała ok. 60 rozmów z poznaniakami i Wielkopolanami deportowanymi przez niemieckich okupantów z ziem wcielonych do III Rzeszy do Generalnego Gubernatorstwa. Z punktu widzenia niniejszego studium kolekcja ta stanowi ważny etap preinstytucjonalny: pokazuje, że w Poznaniu istniała już praktyka systematycznego rejestrowania świadectw oraz sieć współpracy instytucji miejskich, które później umożliwiły powołanie PAHM w jego obecnej formule.

Projekt był realizowany przez zespół dziennikarski (Jacek Kubiak, Janusz Zemer; zdjęcia: Mirosław Skrzypczak), lecz miał charakter szerokiej akcji społeczno-instytucjonalnej, współfinansowanej przez Miasto Poznań, Urząd Marszałkowski Województwa Wielkopolskiego i unijny program „Europa dla Obywateli”, z udziałem m.in. Związku Miast Polskich, Biblioteki Raczyńskich, Muzeum Historii Miasta Poznania, Archiwum Państwowego w Poznaniu oraz Stowarzyszenia Związków Wysiedlonych „Gniazdo”. Można więc mówić o lokalnym ekosystemie pamięci, który wyprzedził powstanie PAHM i dostarczył zarówno modelu organizacyjnego (partnerstwa, finansowanie mieszane), jak i wzorca tematycznego (wydobywanie doświadczeń grup pomijanych).

Szczególnie znaczący jest sposób pozyskania materiału: publiczny apel w mediach lokalnych uruchomił spontaniczny napływ świadectw, co ujawniło istnienie „pamięci w oczekiwaniu na odbiorcę”. Z analitycznego punktu widzenia pokazuje to, że w przestrzeni miejskiej funkcjonowała ukryta pamięć wysiedlonych, która nie miała wcześniej instytucjonalnego kanału upublicznienia. Późniejsze PAHM mogło ją przejąć i trwale włączyć do lokalnego obiegu pamięci właśnie dlatego, że ta potrzeba została wcześniej zdiagnozowana.

Kontekst historyczny tej kolekcji potwierdza jej funkcję kompensacyjną: deportacje z ziem wcielonych pozostawały na marginesie PRL-owskiej narracji o wojnie, m.in. dlatego, że dotyczyły przedwojennych elit gospodarczych i samorządowych. Rejestra-

cja relacji w latach 2007–2015 była więc formą uzupełniania lokalnego kanonu pamięci o doświadczenia dotąd niesłyszalne. W tym sensie kolekcja ta tworzy bezpośrednie zaplecze dla późniejszej działalności PAHM jako lokalnego aktora pamięci: pokazuje, jakie tematy wymagają mediacji, jakie formaty upubliczniania są skuteczne i jakie partnerstwa instytucjonalne są do tego potrzebne.

Na kanwie gromadzonych wywiadów z wypędzonymi powstało kilka programów i filmów telewizyjnych, przede wszystkim film „Eine blonde Provinz”<sup>1</sup>, a krótko potem wystawa Związku Miast Polskich, współorganizowana przez Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Poznaniu i – od pewnego momentu – również przez Wydawnictwo Miejskie Poznań. Wystawa „Wypędzeni 1939...” była pokazana w Polsce i w Niemczech blisko 50 razy<sup>2</sup>. Co ważne: na kolejne ekspozycje tej wystawy w Polsce często przychodziły osoby deportowane przez hitlerowskich okupantów lub członkowie ich rodzin i powiadały: „wreszcie ktoś opowiedział naszą historię”. Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli, inspirowany powstałą kolekcją i wystawą, zorganizował w 2015 r. akcję edukacyjną w poznańskich szkołach i konferencję dla nauczycieli<sup>3</sup>.

Projekt „Wypędzeni 1939...” traktuje się jako model ratowniczej i wspólnototwórczej funkcji historii mówionej. Istotne są: oddolny napływ świadectw po komunikacie medialnym, szerokie partnerstwa międzyinstytucjonalne oraz wielokanałowa mediacja (wystawa wielokrotnie eksponowana w PL/DE, komponent edukacyjny). Wskazane elementy zastępują szczegóły biograficzne, pokazując mechanizm przejścia od relacji jednostkowej do publicznego rytuału pamięci, co zdaniem autorów niniejszego tekstu, jest bardzo ważnym, społecznym wymiarem działań wokół historii mówionej. Zapisywaniem dotychczas niekiedy marginalizowanych, nieopowiedzianych doświadczeń. Swego rodzaju terapią zbiorowej pamięci. Ale i budowaniem wspólnoty, zwiększaniem świadomości historycznej. Większość wywiadów powstałych pod hasłem „Wypędzeni 1939...” jest dziś dostępna na mediach społecznościowych Poznańskiego Archiwum Historii Mówionej.

Uformowanie PAHM jako instytucji nastąpiło na początku 2019 r. w strukturze Wydawnictwa Miejskiego Poznań i polegało na skonsolidowaniu wcześniej rozproszonych praktyk dokumentacyjnych w stały program z jasno zdefiniowanym łańcuchem działań: pozyskiwanie → opracowanie → upublicznianie → edukacja (Toboła, 2019). Inicjatywę uruchomienia projektu podjęła ówczesna dyrektorka Wydawnictwa Miejskiego Poznań, Katarzyna Kamińska, a dziś Archiwum rozwija się w okresie dyktowania Joanny Gaca-Wyczółkowskiej. Jeszcze przed formalizacją, od 2017 r., prowadzono pilotażowe nagrania we współpracy ze studentami WNPiD UAM, co dostarczyło pierwszych procedur terenowych i warsztatów wywiadu narracyjnego oraz zawiązało trwałe relacje z uczelnią. Formalizacja zapewniła zaplecze organizacyjne (ramy praw-

<sup>1</sup> Jacek Kubiak, Klaus Salge, RBB/ARTE 2009, Polsko-Niemiecka Nagroda Dziennikarska 2010; wersja polska „Jasnowłosa prowincja”, Jacek Kubiak, Klaus Salge, Janusz Zemer, TVP Historia 2010.

<sup>2</sup> Wystawa Związku Miast Polskich „Wypędzeni 1939...Deportacje obywateli polskich z ziem wcielonych do III Rzeszy” po raz pierwszy pokazana była w 2009 r. w Poznaniu. Jej autorami są Jacek Kubiak, Małgorzata Schmidt, Janusz Zemer.

<sup>3</sup> Zob. *Jasnowłosa prowincja. Deportacje obywateli polskich z ziem wcielonych do III Rzeszy. Konferencja dla nauczycieli*, redakcja Jacek Kubiak, Agnieszka Łuczak, Wiesława Surdyk Fertsch, Poznań 2015.

no-budżetowe, redakcję kuratorską) i własną infrastrukturę dystrybucji (portal, kanały video, media społecznościowe), umożliwiając przejście od projektów jednorazowych do ciągłej produkcji i obiegu zasobu. Jednocześnie PAHM odwołuje się do opisanej wyżej lokalnej tradycji oral history: pionierskich nagrań przy Bibliotece Raczyńskich z lat 1987–1989 (zespół P. Frydryszka) oraz modelu partnerstw i wielokanałowej mediacji wypracowanego w projekcie „Wypędzeni 1939...” (2007–2015). W tym sensie PAHM domyka wcześniej ukształtowany ekosystem pamięci: przejmując istniejące praktyki i sieci współpracy, standaryzuje procedury i nadaje im trwałość, realizując na poziomie miasta funkcje aktora pamięci (selekcja, mediacja, upublicznianie, edukacja) (Kącka, 2015, s. 71–74; Chwedoruk, 2018, s. 264–278). W tak ukształtowanych ramach organizacyjno-kuratorskich jednym z pierwszych przedsięwzięć potwierdzających sprawność modelu (pozyskiwanie → opracowanie → upublicznianie → edukacja) była rozpoczęta w 2019 r. akcja rejestracji relacji rodzin katyńskich.

Dokumentacja relacji rodzin katyńskich została zainicjowana na wniosek Stowarzyszenia „Katyń” w Poznaniu (prezes: Wojciech Bogajewski), które wskazało na potrzebę utrwalenia świadectw dzieci ofiar zbrodni katyńskiej. Przedsięwzięcie wpisuje się w nurt dokumentowania głosów dotychczas rzadko obecnych w obiegu publicznym oraz w działania na rzecz ocalania segmentu pamięci zbiorowej, przez dekady wymazywanego z dyskursu. Rejestrację rozpoczęto w 2019 r.; powstał korpus relacji ukazujących zbrodnię katyńską nie tylko jako fakt historyczny, lecz również jako doświadczenie rodzinne i społeczne o długotrwałych konsekwencjach międzypokoleniowych.

W wybranych przypadkach zastosowano strategię ponownej rejestracji (follow-up), której celem było pogłębienie materiału źródłowego. Powroty do rozmówców umożliwiały weryfikację i uzupełnianie wątków, budowanie zaufania badawczego oraz rejestrację treści ujawniających się w dłuższym horyzoncie czasowym; materiał uzyskany w trybie powtórnych nagrań charakteryzował się większą szczegółowością i intensywnością emocjonalną.

Na bazie relacji z lat 2019–2021 zrealizowano film wykorzystywany w pokazach publicznych i w edukacji szkolnej, stanowiący jednocześnie formę mediacji i upubliczniania zebranych świadectw<sup>4</sup>. Po premierze kontynuowano prace terenowe, rozszerzając korpus o ponad dwadzieścia kolejnych relacji rodzinnych, co zwiększyło zarówno kompletność dokumentacji, jak i trwałość efektów upamiętniania w sferze lokalnej.

Metoda historii mówionej w tym przypadku umożliwia pogłębienie opisu zbrodni katyńskiej o wymiar rodzinny i społeczny, który nie jest w pełni uchwytany w dokumentach archiwalnych i narracjach oficjalnych. Dopiero seria rozmów z członkami rodzin ofiar pozwala zrekonstruować długotrwałe konsekwencje zbrodni: wieloletnią niepewność co do losu bliskiej osoby, brak możliwości przeżycia żałoby oraz konieczność ukrywania wiedzy o okolicznościach śmierci z obawy przed sankcjami w okresie PRL. Ujawnia się w ten sposób doświadczenie pamięci „w zawieszeniu”, charakterystyczne dla grup, których historia była systematycznie wyciszana w przestrzeni publicznej.

W materiałach PAHM odnotowano przypadki wieloletniego podtrzymywania gestów obecności nieżyjącego członka rodziny (np. przechowywanie jego rzeczy w oczekiwa-

<sup>4</sup> „Kto nie zna ojca twarzy...”, reżyseria Jacek Kubiak, scenariusz Piotr Bojarski, Jacek Kubiak, zdjęcia Mirosław Skrzypczak, montaż Nicolas Imbert, produkcja Wydawnictwo Miejskie Posenia 2022.

niu na powrót) oraz relacje wskazujące na realne konsekwencje społeczne mówienia o Katyniu w Polsce Ludowej (utrudniony dostęp do edukacji, pracy, a nawet przypadki represji za samo wspomnienie o zbrodni). Świadczenia te potwierdzają, że pamięć o Katyniu miała charakter zarówno prywatny, jak i politycznie warunkowany, a jej publiczna artykulacja była przez dekady ograniczana.

Istotnym kontekstem interpretacyjnym jest fakt, że Katyń przez długi czas był tematem tabu, a równocześnie mógł symbolizować los setek tysięcy obywateli polskich na wschodzie, mordowanych lub deportowanych w głąb ZSRS. Rejestracja relacji rodzinnych pozwala włączyć te doświadczenia do lokalnej pamięci publicznej oraz zrównoważyć ich późniejszą, często instrumentalną obecność w sporach politycznych po 2010 r. Upublicznienie materiału w formie filmu oraz planowanej publikacji internetowej (web-docu, nielinearnego dokumentu filmowego: [www.wielkopolskierodzinykatynskie.pl](http://www.wielkopolskierodzinykatynskie.pl)) stanowi kolejny etap mediacji pamięci katyńskiej i przykład działania archiwum jako lokalnego aktora pamięci, który nie tylko gromadzi świadectwa, ale również organizuje ich obieg i zapewnia im trwałość w przestrzeni miasta.

W świetle analiz dotyczących deportowanych Wielkopolan oraz rodzin katyńskich szczególnie wyraźna staje się wspólnototwórcza funkcja historii mówionej. W przypadku relacji katyńskich akcent pada na pamięć długo wymazywaną i jej współczesne formy upubliczniania; analizie poddaje się decyzje kuratorskie (powroty do rozmówców), formaty mediacji (film, przygotowywany web-doc) oraz efekty społeczne (personalizacja traumy, trwałość w edukacji). W rezultacie PAHM stabilizuje w obiegu lokalnym narracje wcześniej marginalizowane.

Historia mówiona obejmuje również rejestrację biografii jednostkowych, które nie zawsze mieszczą się w kategoriach „wielkiej historii”, lecz są nośnikami doświadczeń ważnych dla pamięci lokalnej i środowiskowej. W zasobach PAHM znajdują się więc relacje aktorów, naukowców, opozycjonistów okresu PRL, samorządowców, sportowców oraz przedstawicieli innych grup zawodowych i społecznych, których dotychczasowe świadectwa rzadko trafiały do archiwów instytucjonalnych. Rejestrowane są nie tylko przebiegi biograficzne, ale także emocje i postawy wobec wydarzeń aktualnych, które w krótkim czasie mogą uzyskać status wydarzeń historycznych. W tym trybie powstał m.in. zbiór około dziesięciu wypowiedzi aktywistek zaangażowanych w organizację poznańskich protestów w ramach „strajku kobiet”. Praktyka ta pokazuje, że rola historii mówionej we współczesnym społeczeństwie ma charakter wielowymiarowy: jest ona jednocześnie metodą badawczą, sposobem dokumentowania pamięci oraz formą społecznego dialogu między pokoleniami. Nagrania relacji indywidualnych nie tylko poszerzają bazę źródeł historycznych, lecz także tworzą przestrzeń spotkania przeszłości z teraźniejszością i umożliwiają włączenie do pamięci publicznej głosów wcześniej niesłyszalnych. W ujęciu przyjmowanym w niniejszym artykule wywiad narracyjny traktowany jest nie wyłącznie jako narzędzie pozyskiwania danych, lecz również jako akt emocjonalnego i symbolicznego przepracowania doświadczenia, sprzyjający jego integracji z tożsamością oraz odzyskiwaniu sprawczości przez świadków. W tym sensie działalność PAHM realizuje obok funkcji poznawczej i dokumentacyjnej także funkcje terapeutyczne i wspólnototwórcze, przyczyniając się do budowania lokalnej wspólnoty pamięci (Abrams, 2000, s. 89).

W przestrzeni cyfrowej PAHM funkcjonuje dziś stały kanał upubliczniania pamięci lokalnej: na portalu archiwum udostępnionych jest ponad 400 relacji wideo z mieszkań-

camii Poznania i Wielkopolski, reprezentujących różne generacje, środowiska zawodowe i doświadczenia historyczne (zob. [historiamowiona.poznan.pl](http://historiamowiona.poznan.pl)). Z punktu widzenia celu niniejszego studium istotne jest to, że zasób ten obejmuje zarówno relacje dotyczące wydarzeń traumatycznych (deportacje, Katyń, okupacja), jak i świadectwa mniejszości oraz biografie osób, które w klasycznych narracjach miejskich pozostawały na marginesie.

Wysokie zasięgi wybranych nagrań potwierdzają, że archiwum pełni funkcję lokalnego aktora pamięci w sferze online. Szczególnie oglądana jest relacja Ewy Nowakowskiej „Przed śmiercią mama rzuciła klątwę” (zob. PAHM, *Przed śmiercią...*) – świadectwo córki oficera zamordowanego w Katyniu i działaczki AK straconej w Forcie VII – którą odtworzono ok. 370 tys. razy. Popularność tego materiału pokazuje, że narracje łączące wątki rodzinnej traumy, doświadczenia obozowego dzieciństwa i późniejszej rekonstruowanej tożsamości znajdują szeroki odbiór wśród użytkowników i mogą pełnić funkcję pośredniej edukacji historycznej.

Wśród udostępnionych nagrań znajdują się także relacje odsłaniające mało obecne w oficjalnym dyskursie wątki okupacyjnej codzienności (np. rozmowa z Józefą Ratajczak „W domu komendanta obozu hitlerowskiego”) oraz świadectwa mniejszości, takie jak opowieść Barucha Bergmana o dzieciństwie w przedwojennym Poznaniu, antysemityzmie i wojennej tułaczce (zob. PAHM, *Chciałem być...*). Z punktu widzenia analizy instytucjonalnej istotne jest to, że PAHM nie tylko gromadzi tego typu materiały, lecz poprzez ich cyfrowe udostępnianie wprowadza je do obiegu miejskiej pamięci, poszerzając reprezentację grup i utrwalając ich głosy w lokalnym dyskursie.

Znaczna część zasobu PAHM obejmuje relacje z obszaru kultury i sztuki, które dokumentują pamięć środowiskową oraz zmiany praktyk twórczych w długim trwaniu. Materiał ten tworzą m.in. wywiady z aktorami (np. Michał Grudziński, Zbigniew Grochal, Andrzej Lajborek, Krzysztof Deszczyński), w których poruszane są kwestie autonomii artystycznej, instytucjonalnych ram teatru oraz społecznych kontekstów recepcji (zob. PAHM-a). Relacje te pełnią funkcję uzupełniającą wobec źródeł pisanych, pozwalając uchwycić „miękkie” elementy kultury (etos pracy, praktyki zespołowe, strategie adaptacyjne środowisk).

Wspomnienie o Lechu Raczaku zajmuje w działalności PAHM pozycję szczególną jako przykład pamięci środowiskowej i kuratorskiego porządkowania dziedzictwa teatru alternatywnego. Zespół Teatru Ósmego Dnia, którego Raczak był liderem, stanowi istotny punkt odniesienia dla historii kultury polskiej lat 70. i 80. XX w.; w tym kontekście PAHM gromadzi i udostępnia materiały źródłowe (wywiady, fragmenty rozmów, świadectwa współpracowników), a równolegle – we współpracy z Fundacją Orbis Tertius, założoną jeszcze przez Lecha Raczaka i Wydawnictwem Miejskim Poznania – uczestniczy w digitalizacji i opracowaniu dokumentacji ponad 70 spektakli, z których połowa – m.in. realizacje w Teatrze im. Modrzejewskiej w Legnicy – powstała już po rozstaniu reżysera z poznańską grupą. Tak rozumiane działania wpisują PAHM w rolę lokalnego aktora pamięci, który nie tylko akumuluje zasób, lecz także mediacyjnie kształtuje obieg nośników (archiwum → opracowanie → upublicznienie).

Elementem tej mediacji są formy popularyzacyjne i edukacyjne adresowane do odbiorców spoza środowiska teatralnego. Zrealizowany jesienią 2025 r. projekt „Teatr sprzeciwu – śladami Lecha Raczaka”, współfinansowany przez Muzeum Historii Polski (program *Patriotyzm Jutra*), został ujęty jako cykl warsztatów i spotkań edukacyjnych

dla młodzieży. W studium przypadku służy on jako model przejścia od zasobu do praktyki społecznej: zasób archiwalny (nagrania, dokumentacja) → kuratorskie opracowanie → format edukacyjny (warsztaty) → trwałość w lokalnej pamięci kulturowej. Dzięki temu segmentowi PAHM wzmacnia zarówno wspólnototwórczą, jak i edukacyjną funkcję historii mówionej, poszerzając reprezentację środowisk artystycznych w pamięci miejskiej.

W zasobie obecne są również świadectwa sportowe (np. Zbigniew Orywał) i biografie osób życia publicznego (np. Ewa Drwęska, Andrzej Wituski, Wanda Błęńska), które łączą perspektywę jednostkową z historią miasta, odsłaniając mechanizmy kształtowania się lokalnych elit oraz ich rolę w podtrzymywaniu tradycji (zob. PAHM-b). Osobną kategorię stanowią relacje związane z Poznańskim Czerwcem '56, w tym świadectwa personelu medycznego (np. pielęgniarki udzielającej pomocy Romkowi Strzłkowskiemu), które dopełniają obraz wydarzeń o wątki opieki, ryzyka i etosu zawodowego (zob. PAHM-c).

Uzupełniająco warto wskazać dwa nurty, które poszerzają profil PAHM o pamięć środowiskową i zawodową. Po pierwsze, cykl wywiadów z himalaistami poznańskimi dokumentuje lokalną tradycję sportów wysokogórskich, ujmując ją jako praktykę formującą etos wspólnotowy (ryzyko, solidarność, techniki współdziałania) oraz jako element pamięci miasta (wątki klubowe, sieci wsparcia, mecenat). Po drugie, seria rozmów z rzemieślnikami – realizowana m.in. w ramach miejskiej akcji „Zaułek rzemiosła” – pozwala uchwycić zmiany kulturowo-ekonomiczne w obrębie zawodów ginących i wytwórczości lokalnej, a zarazem stabilizuje w obiegu publicznym narracje o pracy, mistrzostwie i dziedziczeniu umiejętności.

W perspektywie studium przypadku obie serie pełnią funkcję dywersyfikacji pól pamięci: wprowadzają kategorie tematyczne wykraczające poza historię polityczną (sport, praca/rzemiosło), wzmacniają zakorzenienie miejskie oraz poszerzają spektrum odbiorców (edukacja formalna, animacja kultury, polityki miejskie). Jak zaznaczono wyżej, PAHM działa tu jako lokalny aktor pamięci, który – poprzez kuratorskie wybory, standaryzację opisów i cyfrowe udostępnianie – łączy dokumentację z mediacją, zapewniając tym wątkom trwałą obecność w pamięci zbiorowej bez zmiany generalnego profilu instytucji.

Z punktu widzenia celu niniejszego artykułu istotny jest nie katalog nazwisk, lecz funkcja mediacyjna tych zbiorów: cyfrowe udostępnianie umożliwia włączanie do obiegu pamięci miejskiej zarówno środowisk twórczych, jak i zawodowych (medycznych, sportowych, samorządowych). PAHM działa tu jako aktor pamięci porządkujący kategorie tematyczne (kultura/sztuka, sport, życie publiczne, protest/społeczny kryzys) i zapewniający formy upubliczniania adekwatne do grup odbiorców (portal, projekty edukacyjne, wystawy). Dzięki temu relacje wykraczają poza wymiar dokumentacyjny, wzmacniając wspólnototwórcze i edukacyjne funkcje pamięci lokalnej.

Analiza działalności Poznańskiego Archiwum Historii Mówionej pokazuje, że mamy do czynienia nie tyle z „magazynem świadectw”, ile raczej z instytucją pełniącą wszystkie kluczowe funkcje lokalnego aktora pamięci: selekcję, mediację, upublicznianie i edukacyjne osadzanie relacji ustnych w obiegu miejskim. Tym samym PAHM realizuje na poziomie miasta ten sam model, który w literaturze o polityce pamięci opisywany jest przede wszystkim na poziomie państwowym – jako działanie instytucji

pamięci w polu polityki symbolicznej i edukacyjnej (Kącka, 2015, s. 71–74; Chwedoruk, 2018, s. 264–278). Różnica polega jedynie na skali: w Poznaniu narzędziami nie są ustawy, pomniki i podręczniki, lecz cyfrowo udostępniane relacje, wystawy objazdowe, projekty edukacyjne i web-docy. Funkcja jest jednak ta sama – utrwalenie określonej wersji przeszłości i zapewnienie jej trwałej obecności w pamięci publicznej.

Studium przypadku PAHM potwierdza też tezę obecnych badań nad polityką pamięci, że pamięć nie jest już wyłącznie domeną państwa ani centralnych elit, ale że w jej wytwarzaniu i negocjowaniu uczestniczą także samorządy, instytucje kultury i organizacje lokalne, które Traba (2010, s. 317) zalicza do równoprawnych uczestników sporu o przeszłość. PAHM działa dokładnie w tej przestrzeni: między pamięcią państwową (IPN, muzea narodowe), a pamięcią społeczną (rodziny katyńskie, wysiedleni Wielkopolanie), mediując między nimi i przekładając pamięć „w zawieszeniu” na pamięć publiczną. Tym samym archiwum realizuje postulat, by polityka pamięci nie była jednokierunkowa i scentralizowana, ale otwarta na „różne wspólnoty pamięci i grzechy narodowe” (Wójcik, 2016, s. 447–448).

Zrekonstruowane tu kolekcje – zwłaszcza „Wypędzeni 1939...” i relacje rodzin katyńskich – pokazują, że lokalny wymiar polityki pamięci spełnia często funkcję kompensacyjną wobec narracji państwowych. PAHM przywraca głos tym grupom, które w PRL były pomijane z powodów klasowych, własnościowych albo politycznych (wysiedleni, elity „sanacyjne”), a po 1989 r. zostały odsunięte na drugi plan przez silną koncentrację na rozliczeniach z komunizmem. W tym sensie archiwum realizuje jedną z kluczowych strategii opisanych przez Kącką – „kompensację” i „pamiętanie po zapomnieniu” – ale robi to nie poprzez pomnik czy ustawę, tylko poprzez trwałe włączenie jednostkowych świadectw do zmediatyzowanego obiegu pamięci (Kącka, 2015, s. 75–77). To pokazuje, że narzędzia polityki pamięci mogą być mikroinstytucjonalne, ale nadal skuteczne.

Przypadek PAHM wpisuje się również w szerszą debatę o mnemohegemonii i „pamięci hegemonicznej” (Molden, 2016; por. Nijakowski, 2008): lokalne archiwum, dokumentując doświadczenia grup pomijanych (wysiedleni, rodziny katyńskie, środowiska artystyczne, rzemieślnicy), rozszczelnia dominującą pamięć narodową, która z natury rzeczy faworyzuje wielkie narracje i wielkie ośrodki. pamięć lokalna nie jest „niższym” poziomem pamięci państwowej, ale przestrzenią, w jakiej negocjuje się to, co w ogóle zostanie zapamiętane. Inaczej część doświadczeń po prostu nie miałaby szans wejść do obiegu publicznego, bo nie spełnia kryteriów „atrakcyjności” kultury masowej opisanej przez Nijakowskiego (2008, s. 48) i Korczarowską-Różycką (2013, s. 8–9).

Co więcej, sposób działania PAHM bardzo dobrze koresponduje z tym, co Chwedoruk (2018, s. 295–296) i Kącka (2015, s. 71–74) piszą o rosnącej roli kultury popularnej i form audiowizualnych w polityce pamięci. PAHM świadomie korzysta z tego samego kanału, z którego korzystają państwowe instytucje pamięci: wideo online, krótkie formy dokumentalne, wystawy do powielania, materiały dla szkół. To znaczy, że lokalna instytucja nie tylko „coś archiwizuje”, ale realnie wchodzi do tego samego pola konkurencji o uwagę, emocje i legitymizację, w którym działają IPN, muzea narodowe czy duże projekty rocznicowe państwa. W tym sensie PAHM nie jest „dopełnieniem” polityki pamięci, ale jej równoległym wykonawcą na poziomie samorządowym, zgodnie z tym, co pisze Wójcik (2016, s. 445–448) o potrzebie zapewnienia równych możliwości upamiętniania w mniejszych instytucjach.

Z punktu widzenia badań nad pamięcią lokalną ten przypadek jest ważny z jeszcze jednego powodu: pokazuje ciągłość między fazą preinstytucjonalną a późniejszą profesjonalizacją pamięci. Najpierw były akcje dziennikarsko-społeczne (Frydryszek w latach 80., „Wypędzeni 1939...” w latach 2007–2015), potem dopiero powstał trwały podmiot – PAHM – który tę energię „zagospodarował”. To jest bardzo dobry przykład na to, o czym piszą Assmann (2013, s. 89) i Traba (2010): że pamięć społeczna często wyprzedza instytucjonalizację, a zadaniem instytucji jest raczej utrwalenie i udostępnienie już istniejących zasobów pamiętania niż ich wytworzenie od zera. Dla dalszych badań oznacza to, że lokalne case studies trzeba prowadzić diachronicznie – badając najpierw praktyki oddolne, a dopiero potem formy archiwalne.

### Bibliografia

- Abrams L. (2000), *Oral History Theory*, Routledge, London.
- Assmann A. (2013), *Między historią a pamięcią. Antologia*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Borkowski I. (2020), *Techniki historii mówionej jako narzędzia pracy dydaktycznej ze studentami dziennikarstwa. Teoria i praktyka*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, t. X, s. 54–68.
- Chwedoruk R. (2018), *Polityka historyczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Ebbrecht T. (2007), *Docudramatizing history on TV*, „European Journal of Cultural Studies”, 10, s. 35–53.
- Edgerton G. R., Rollins P. C. (2001), *Television Histories: Shaping Collective Memory in the Media Age*, University Press of Kentucky, Lexington.
- Filipkowski P. (2014), *Historia mówiona jako historia ratownicza: doświadczenie, opowieść, egzystencja*, „Teksty Drugie”, nr 5, s. 27–30.
- Gormly E. K. (2001), *Television Histories: Shaping Collective Memory in the Media Age*, „Journalism & Mass Communication Quarterly”, 78, s. 876.
- Gusevskaya N., Plotnikova E. (2020), *Historical Memory and National Identity*, „Advances in Social Science, Education and Humanities Research”, 505, s. 1025–1030, <https://doi.org/10.2991/as-schr.k.201214.197>.
- Kałwa D. (2014), *Historia mówiona*, w: *Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci*, red. M. Saryusz-Wolska, R. Traba, Warszawa, s. 255–256.
- Kałwa D. (2017), *Historia mówiona w polskich badaniach dziejów najnowszych*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, t. VII, s. 164–167.
- Kącka K., Piechowiak-Lamparska J., Ratke-Majewska A. (red.) (2015), *Narracje pamięci. Między polityką a historią*, Toruń, s. 59–82.
- Kierzkowski M. (2014), *Historia mówiona – próba definicji pojęcia*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, t. IV, s. 6–8.
- Korczarowska-Różycka N. (2013), *Inne spojrzenie. Wyobrażenia historii w filmach Wojciecha J. Hasa, Jana Jakuba Koloskiego, Filipa Bajona i Anny Jadowskiej – studium przypadków*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego/Wydawnictwo Biblioteki PWSFTviT, Łódź.
- Leavy P. (2005), *The Memory – History – Popular Culture Nexus: Pearl Harbor as a Case Study in Consumer-Driven Collective Memory*, „Sociological Research Online”, 10, s. 1–16.
- Molden B. (2016), *Resistant Pasts versus Mnemonic Hegemony: On the Power Relations of Collective Memory*, „Memory Studies”, 9(2), s. 125–142, <https://doi.org/10.1177/1750698015596014>.
- Neiger M., Meyers O., Zandberg E. (2011), *On Media Memory: Collective Memory in a New Media Age*, Palgrave Macmillan, Basingstoke–New York.

- Nijkowski L. M. (2008), *Polska polityka pamięci. Esej socjologiczny*, Wydawnictwo Trio, Warszawa.
- PAHM, *Chciałem być Polakiem, ale mi nie dali*, <https://historiamowiona.poznan.pl/swiadectwa/chcialem-byc-polakiem-ale-mi-nie-dali/>, 3.11.2025.
- PAHM, Poznańskie Archiwum Historii Mówionej, [www.historiamowiona.poznan.pl](http://www.historiamowiona.poznan.pl).
- PAHM-a, <https://historiamowiona.poznan.pl/kultura-i-sztuka-relacje/>, 3.11.2025.
- PAHM-b, <https://historiamowiona.poznan.pl/sport/>, 3.11.2025.
- PAHM-c, <https://historiamowiona.poznan.pl/poznanski-czerwiec-1956-relacje/>, 3.11.2025.
- PAHM, *Przed śmiercią mama rzuciła kłutwę*, <https://historiamowiona.poznan.pl/swiadectwa/przed-smiercia-mama-rzucila-klatwe/>, 3.11.2025.
- Portelli A. (2009), *What Makes Oral History Different*, w: *Oral History, Oral Culture, and Italian Americans*, Palgrave Macmillan, New York, s. 21.
- Ridder H. G. (2017), *The theory contribution of case study research designs*, „Business Research”, October 10, Issue 2, s. 281–305.
- Stake R. (1995), *The Art of Case Study Research*, SAGE Publications, Inc., Thousand Oaks, California.
- Szacka B. (2006), *Czas przeszły, pamięć, mit*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Tellis Winston M. (1997), Application of case study methodology, „The Qualitative Report”, nr 3 (3), s. 1–19.
- Thompson P. (1978), *The Voice of the Past: Oral History*, Oxford University Press, Oxford.
- Toboła P., (2019), *Niektóre historie należy uwolnić*, w: <https://kultura.poznan.pl/mim/kultura/news/rozmowy,c,7/niektore-historie-nalezy-uwolnic,132006.html>, 3.11.2025.
- Traba R. (2010), *Polityka wobec historii: kontrowersje i perspektywy*, „Teksty Drugie”, nr 1–2(121–122), s. 300–319.
- Wang Z. (2018), *Collective Memory and National Identity*, w: *Memory Politics, Identity and Conflict*, red. S. Gensburger, S. Lefranc, Palgrave Macmillan, Cham, s. 11–25, [https://doi.org/10.1007/978-3-319-62621-5\\_2](https://doi.org/10.1007/978-3-319-62621-5_2).
- Woelders A. (2007), *Using Film to Conduct Historical Inquiry with Middle School Students*, „The History Teacher”, 40(3), s. 363–395.
- Wolfrum E. (1999), *Geschichtspolitik in der Bundesrepublik Deutschland. Der Weg zur bundesrepublikanischen Erinnerung 1948–1990*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Wójcik A. (2016), *Polityka historyczna jako forma budowy wizerunku Polski na arenie międzynarodowej*, „Świat Idei i Polityki”, t. 15, s. 441–455 (w źródle jest zakres 441–455, więc podaję pełny).
- Yin Robert K. (2015), *Studium przypadku w badaniach naukowych. Projektowanie i metody*, przeł. J. Gilewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Zelizer B. (1992), *Covering the Body: The Kennedy Assassination, the Media, and the Shaping of Collective Memory*, University of Chicago Press, Chicago–London.

---

## The Poznań Oral History Archive as a Center for Documenting and Commemorating Local Memory

### Summary

The article presents the activities of the Poznań Oral History Archive as an institution that collects, compiles, and makes available the accounts of witnesses to history related to Poznań and Greater Poland. The aim of the article is to present PAHM as a local memory actor which, by documenting the experiences of groups previously underrepresented in official narratives, co-creates the local dimension of memory politics and contributes to the institutionalization of social memory.

The authors show the development of oral history in Poland from initiatives undertaken in the late communist era, through the activities of the KARTA Center after 1989, to contemporary projects documenting social and local memory.

The theoretical part emphasizes that oral history is a research method combining elements of history, anthropology, and sociology, focusing on the individual experiences of participants in events and on the emotional dimension of memory. Its function is not only cognitive but also social, enabling the restoration of voice to groups and individuals previously overlooked in official narratives.

Against the backdrop of this reflection, the achievements of the Poznań Oral History Archive, which documents the fate of the region's inhabitants, creating a resource of over 400 video accounts, were presented. The most important collections were discussed: recordings made by Piotr Frydryszek in the 1980s, a series of interviews with displaced residents of Greater Poland (the "Wypędzeni 1939..." project), accounts of the families of the victims of the Katyn massacre, as well as materials devoted to Lech Raczak and the Eighth Day Theatre, and contemporary topics such as a series on Poznań craftsmen and Himalayan climbers.

The authors emphasize the social and community-building function of the archive: recording previously marginalized experiences becomes a form of collective memory therapy and local identity building. The activities of the Archive prove that oral history can be not only a tool for researching the past, but also a living process of preserving and transmitting the memory of the community.

**Key words:** oral history, local memory, Poznań Oral History Archive, regional identity, eyewitness accounts

### **Wkład autorów (Author Contributions)**

Konceptualizacja (Conceptualization): Zuzanna Białas, Jacek Kubiak, Beata Użarowska

Zestawienie danych (Data curation): Zuzanna Białas, Jacek Kubiak, Beata Użarowska

Analiza formalna (Formal analysis): Zuzanna Białas, Jacek Kubiak, Beata Użarowska

Piśmiennictwo – oryginalny projekt (Writing – original draft): Zuzanna Białas, Jacek Kubiak, Beata Użarowska

Piśmiennictwo – sprawdzenie i edytowanie (Writing – review & editing): Zuzanna Białas, Jacek Kubiak, Beata Użarowska

Sprzeczne interesy: Autorz oświadczyli, że nie istnieją żadne sprzeczne interesy.

(Competing interests: The author have declared that no competing interests exist)

